

Kitap Tanıtımı:

TÜLÜN DEĞİRMENCİ, *İktidar Oyunları ve Resimli Kitaplar: II. Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, ISBN 978-605-105-055-3, 362 sayfa.

Tülün Değirmenci'nin 2007 yılında Hacettepe Üniversitesinde tamamladığı doktora tezinin kitap haline getirilmiş örneği olan eser, her biri alt başlıklar içeren altı temel bölümde şekillenmiştir.

Giriş bölümünde (s. 7-17) II. Osman dönemi Osmanlı sarayında resimli elyazması üretiminin nasıl başladığı, konu olarak neden bu dönemin seçildiği ve elyazmalarının siyaset-iktidar ilişkileri bağlamında nasıl “okunabileceğinin” üzerinde durulmaktadır. II. Osman döneminin ilk resimli el yazması, darüssaade ağası el-Hac Mustafa Ağa tarafından sultana tavsiye edilen Meddah Medhi'nin hükümdara yazılmasını önerdiği üç eserden (Dasitân-ı Hamza, Süleymannâme-i Kebir ve Şehnâme-i Firdevsî) sultanın tercihi olan Şehnâme-i Firdevsî'dir. Medhi'ye göre sultan Şehnâme-i Firdevsî'yi seçerek, alemi bilme arzusunu ve adil bir sultan olma niyetini ortaya koymuştur. Burada ilginç olan nokta, II. Osman o zamana kadar yazılmamış bir öykü ve destanın yazılıp resimlenmesini istememiş, dahası kendisine isimleri bildirilen üç eserden birini seçebilmiştir. Resimli bir kitabın diğer kitaplardan farklı olarak, hamisinin beğenisini ve siyasi mesajlarını ileten bir araç olduğu ileri sürülür. Ancak saray kütüphanesinden veya sultanın şahsi kütüphanesinden dışarı çıkıp çıkmadığı bilinmeyen bir eserin sultanın siyasi mesajlarını kimlere veya kaç kişiye iletebileceği ayrı bir tartışma konusudur. Yazar, elyazmalarındaki resimleri anlayabilmek ve çözümleyebilmek için sadece minyatürlerin bulunduğu kitaptaki metni okumanın yetmediğini, devrin diğer tarih kitaplarını da okumak gerektiğini vurgular. Bu dönemde yapılmış minyatürleri doğru yorumlayabilmenin sadece haminin hayatını bilmekle mümkün olmadığına değinen yazar, III. Murad dönemiyle birlikte sarayda önemli bir güç odağı haline gelen darüssaade ağalarının ve ilişkili oldukları siyasi, askerî ve entelektüel çevrelerin de göz önünde bulundurulması gerektiğine dikkat çeker ve eserinde dönem minyatürlerini böyle bir metotla yorumlamaya çalışacağını belirtir. Kitabın giriş bölümü, II. Osman'ın saltanatu (1618-1622) sırasında hazırlanan Şehnâme-i Türkî, Divân-ı Nâdirî, Şehnâme-i Nadirî, Tercüme-i Şakâ'îku'n-nu'mâniye gibi farklı içerikteki kitapların hamilerinin siyasi eğilimlerinden ipuçları taşıdıkları ve kitaplardaki resimlerin bir yandan gelenekten kopmadan geçmişi yaşattıkları, öte yandan üretildikleri sosyo-politik ortam içinde kendine göre yenilikleri de barındırdıkları kanaatiyle tamamlanmıştır.

Kitabın birinci bölümü “Siyasi Sahne ve Aktörler” başlığını taşımakta (s.19-57) olup, devrin sosyo-ekonomisi ve dönemin başlıca kişiliklerine projeksiyon tutmayı amaçlamaktadır. II. Osman'ın kendisine karşı ayaklanan kulları tarafından öldürülmesi, Osmanlı tarihinde bir ilk olmuş, bu olay asilere ve sultana yakın çevrelerce farklı biçimlerde yorumlanmıştır. Bölüm, Hüseyin bin Sefer (Tûgî), Bostanzâde Yahya Efendi, Hasan Beyzâde, Mehmed bin Mehmed er-Rumî, İbrahim Peçevî ve Naimâ gibi devrin yazarları ile günümüz tarihçilerinden Baki Tezcan'ın çalışmaları ışığında yazılmıştır. Tûgî ve Bostanzâde Yahya Efendi II. Osman'ın katledilmesinde suçlu sultanın çevresindeki kimi yönetici ve ulema bulurlar. Bunların başında,

II. Osman'ın hocası Ömer Efendi ve darüssaade ağası Süleyman Ağa gelmektedir. Sultana yakın olan bu iki kişinin belirli çevreleri sultandan, yönetimden ve belirli makamlardan uzak tuttukları kitabın ilerleyen bölümlerinde satır aralarından anlaşılacaktır. 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın ilk çeyreğinde gözlenen nüfus artışı, üretimin istenilen düzeyde olmamasından dolayı fiyatların yükselmesi ve Celali isyanları göze batan sosyo-ekonomik gerçeklerdir. Ekonomi ve ordudaki bozulma tımar sisteminin yerine sekban denilen paralı askerlerin geçmesine neden olmuştur. Anadolu'daki işsiz gençlerin çoğu sekbanlık için hatırı sayılır bir miktar oluşturmuşlar ve yerel güçlerin çevresinde toplanarak reyalıktan, yani vergi mükelleflüğinden kulluğa geçmişlerdir. Çevrelerindeki işsiz gençleri sekban yazan yerel yöneticiler taşrada güç merkezleri oluşturarak Celali ayaklanmalarını başlatanlardan olmuştur. Bunlardan biri olan Balıkesir yöneticisi İlyas Paşa'nın vezir Hafız Ahmet Paşa ve Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin desteklerini kazanmış ve geceleri Şehnâme ve Timurnâme okutarak padişahlık hayali kurmuş bir kişilik olduğu belirtilir. Sultan'ın öldürülme gerekçelerinin en önemlisinin Anadolu ve Suriye'den toplanacak gençlerle, ateşli silahlara hakim, hareketli bir ordu teşekkül etmek niyeti olduğuna dikkat çekilir.

II. Osman'ın katledilişi kadar hükümdar oluşu da Osmanlı tarihinde bir ilktir. Zira, II. Osman tahta babası I. Ahmed'den değil amcası I. Mustafa'dan devralır. Normal gelenek içinde tahta II. Osman'ın geçmesi gerekirken, Şeyhülislam Esad Efendi ve Sadrazam Sofu Mehmed Paşa'nın şehzadenin yaşının küçüklüğünü bahane göstererek amcasını hükümdar yaptıkları belirtilir. Bu olayla asırlardır süregelen Osmanlı veraset geleneği değişime uğramıştır. Nihayet I. Mustafa'nın hükümdarlığı üç ay sürmüş, II. Osman darüssaade ağası Mustafa Ağa sayesinde hükümdar olmuş ve İngiltere ve Fransa kralları ile Kızılbaş sorunundan dolayı Diyarbakır'da kışlayan Veziriazam Halil Paşa'ya yazdığı mektuplarda, saltanatın babadan oğla geçmesinin kadim bir kanun olduğunu vurgulayarak meşruiyet aramıştır.

Bölüm içinde ayrı bir başlık altında birer güç merkezi olarak darüssaade ağalığı incelenmiştir. Darüssaade ağalarının özellikle III. Murad döneminden itibaren sarayda hissedilir bir güç oluşturduklarına değinen yazar, bunun vezirlere karşılık bilinçli olarak sultanın tercihi olduğunu ileri sürer. Darüssaade ağaları bu dönemde padişahla istedikleri zaman görüşebilmekteydiler ve önemli bir ekonomi ve prestij konusu olan Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarının kontrolünü ele geçirirler. Hürrem sultanla birlikte cariyelerin veya şehzade annelerinin sancağa çıkmayıp sarayda kalmalarıyla oluşan güç merkezinde, onlarla çok iyi ilişkiler kurabilen darüssaade ağaları da yer almaktadır. Osmanlı sarayında darüssaade ağalığının güçlü temsilcisi olarak III. Murad döneminde 17 yıl (1574-91) bu görevi yerine getiren Habeşi Mehmed Ağa'nın ismi zikredilmektedir. Sultan Süleyman zamanında, Müslüman korsanların ele geçirdiği bir gemiden alınan Mehmed ve iki Habeşi köle Mısır Beylerbeyine sunulmuş, o da bunları Süleyman'ın şehzadesi Selim'in sarayına yollamıştır. Selim'in Kütahya'daki haremine katılan Mehmed Ağa burada sarayın müdavimleri olan Gelibolulu Mustafa Âli gibi dönem entelektüelleriyle tanışma imkanı bulmuştur. Mehmed Ağa saray haremünde elde ettiği siyasi ve ekonomik gücü baniliğe aktararak, mimar Davud'un tasarımlarıyla vezirlerinkine benzer külliye ve su yapıları inşa ettirir. Kurduğu medreseye şehzadenin hocasını müderris atayarak hem ulemayla hem de şehzadeyle ilişkilerini pekiştirmiştir. Mimari baniliği kadar, elyazması kitap hamiliği de gözlenen Mehmed Ağa'nın Şehinşahnâme'nin 1. cildinin hazırlanmasında önemli katkısının olduğu kabul edilir. III. Murad'ın şehzadelerinin sünnet düğününü anlatan Surnâme-i Hümayun'da da hamiliği

gözlenen Mehmed Ağa eserin yazımı için genelde Sokollu Mehmed Paşa'nın himayesinde bir şehnameci olarak ünlenen Seyyid Lokman yerine İntizamî adında yeni bir sanatçıyı görevlendirerek yeni bir sultan imgesi yaratılmasına katkı yapmıştır. Mehmed Ağa kendisinden sonra bazı darüssaade ağalarının yapacağı gibi sultan için hazırlattığı kitapların resimli bir kopyasını da kendisine almıştır. Üstelik bunlardan birisi olan Zübdetü't-Tevârih'in sultan için hazırlanan nüshasında sultanla birlikte resminin yapıldığı da bilinir. Benzer şema Mehmed Ağa'nın ardıllarınca da tekrarlanacaktır. Bu bölüm Mehmed Ağa'nın himayesinde gözetilip, kollanan bir Habeşi'nin, Molla Ali Efendi'nin eğitim kariyerlerini hızla yükselip Süleymaniye medreselerinden birine müderris, ardından Galata, Bursa ve Edirne kadılıklarına atanmasıyla biten öyküyle son bulur.

“Osmanlı Sarayında Yeni Bir Kitap Hamisi: Darüssaade Ağası El-Hac Mustafa” başlıklı bölüm kitabın ikinci bölümünü oluşturur (s. 59-86). III. Mehmed'in hükümdarlığının son zamanlarında Mısır'a sürgün edilen fakat I. Ahmed döneminde yeniden saraya çağırılan El-Hac Mustafa Ağa'nın saraya ilk gelişi hakkında bilgi verilmez. I. Ahmed döneminde saraya yeniden gelen Mustafa Ağa bir süre sultanın musahipliğini yapar ve 1605 yılında darüssaade ağası olur. Ağa adına düzenlenmiş mülkname ve Şubat 1613 tarihli vakfiyede El-Hac Mustafa Ağa'nın babasının adının Abdulhaluk veya Abdülmennan olarak geçmesi ağanın gayrimüslim kökenli olma ihtimalini güçlendirir. Sultanın musahipliğini yaptığı sırada sarayı ve sarayla bağlantılı sadrazam, vezir, bostancıbaşı ve dinî-edebî kişiliklerle ileride gücünü pekiştirecek diyaloglar kurmuştur. El-Hac Mustafa Ağa'nın etrafında bulunan kişilerin çoğu üst düzey yöneticilerdir ve çoğu buldukları makama ağanın himaye ve desteğinde ulaşmıştır. Güzelce Ali Paşa, Hüseyin Paşa, Sarraç Hasan Paşa, Tabaniyassı Mehmed Paşa bunlardan birkaçı olup Ali Paşa II. Osman'ın hükümdarlığı zamanında ağanın mallarına el koydurup onu yeniden Mısır'a sürdürmüştür. El-Hac Mustafa Ağa'nın saray dışında, elçilikler gibi belirli çevrelerin temsilcileriyle de iyi ilişkiler kurabilmiş bir kişilik olduğu döneme şahitlik yapan kimi yabancı diplomatların raporlarından öğrenilmektedir. Mustafa Ağa'nın I. Ahmed'le yakınlığı, Sultanahmet camii'nin inşaatı için alınan malların kendisine teslim edilmesinden de anlaşılır. Ayrıca ağanın vakfiyesine bakarak İstanbul civarındaki köylerden birine cami, hamam, çeşme ve muallimhane yaptırdığı, Fatih ve Yenice semtlerine de birer çeşme inşa ettirmiş olduğu ileri sürülür. Ağa'nın ikisi 1613, biri 1615 tarihli üç vakfiyesi, siyaseten gücünün zirvesinde olduğu dönemlere işaret eder.

Darüssaade ağalarının sadece mimari banilikleri olmadığından bahseden yazar El-Hac Mustafa Ağa'nın da, kendinden öncekiler ve sonraki dönemlerin ağaları Abbas ve Beşir Ağalar gibi kitaba düşkün biri olduğunu belirterek, hamilik yaptığı kişi ve kitaplar hakkında bilgi verir. Mekki Ali Efendi'nin yazdığı Mirâ'tü'l-hubûş fi'l-Usûl, Molla Ali bin Abdurrauf'un yazdığı Rafi'ül-gubuş fi Fezâ'ili'l-hubûş ağanın desteğiyle ortaya konulmuş eserler olarak görülmektedir.

El-Hac Mustafa Ağa'nın sultan için eserler üretilmesiyle ilgili olarak diyaloga geçtiği kişiler içinde Kalender Paşa ilk dikkati çeken isimdir. Kalender Paşa ile ağanın dostluğu onun darüssaade ağalığının ilk yıllarına (1605) dayanmaktadır. 1608 yılında şehremini olduğu anlaşılan Kalender Efendi, El-Hac Mustafa Ağa'nın tavsiyesiyle Sultanahmet camii inşasının bina emniğine getirilmiş, 1612 yılında bina emniyetiyle birlikte defterdarlık görevini de üstlenmiştir.

Vezir Yusuf Paşa'nın 1614 yılında ölümüyle birlikte vezaret Kalender Paşa'ya verilmiş, o da bu göreve ölünceye kadar (1616) devam etmiştir. Kalender Paşa'nın hazırlanmış olduğu I. Ahmed Albümü güzel yazı örneklerini, tarih içerikli tasvirleri, sultan portrelerini ve değişik meslek ve sosyal grup mensuplarını betimleyen resimlerden oluşur. Bu tasvirlerden biri El-Hac Mustafa Ağa'yı sultan Ahmed'le aynı sayfada göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Paşa'nın 1614-1616 yılları arasında hazırladığı Falnâme adlı eser de, tıpkı albüme olduğu gibi güzel resimlerin bir araya getirildiği ve resme göre fâl metninin eklendiği bir kitap olarak sultana sunulmuştur. El-Hac Mustafa Ağa'nın Güzelce Ali Paşa'yla bilinmeyen bir sebepten dolayı arası açılmış ve Paşa onu 1619 yılında Mısır'a sürdürmüştür. El-Hac Mustafa Ağa, II. Osman'ın ölümünden sonra IV. Murad hükümdar olunca Kemankeş Ali Paşa aracılığıyla saraya davet edilmiş, yeniden darüssaade ağası olmuş ve 1624 yılında vefat edip Eyüp Sultan Külliyesine defnedilmiştir. II. Osman için Medhi tarafından Türkçe'ye tercüme edilen ve resimlenen kitabın hazırlığına Mustafa Ağa'nın darüssaade ağalığı zamanında başlandığı belirtilerek, eserin içeriği ve resimlerin taşıdığı simgesel anlamlar ile ikonografi bir sonraki bölümde tartışılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü "Sultanın Kitabı: Şehnâme-i Türki" başlığını taşır. Şehnâme-i Türki doğrudan sultan II. Osman için hazırlandığı bilinen tek eser olmakla birlikte, aynı zamanda sultanın kendisine önerilen üç eserden resimlenmesini tercih ettiği eserdir. Firdevsi'nin Şehnâmesi kimi Osmanlı uleması veya müverrihi tarafından yazılan eserlerde ideal hükümdar adayının okuması gereken kitaplardan biri olarak gösterilmiştir ve bu kitabı okuyan hükümdarın cesaret, iyilik ve kahramanlığının artacağı ileri sürülmüştür. Firdevsi'nin Şehnâmesi Kanuni Sultan Süleyman zamanında Eyyübî adında biri tarafından Türkçeye çevrilmiş, sonraki dönemlerde kahvehanelerde meddahlar tarafından anlatılan bir kitap olmasına bakılırsa halk tarafından da anlaşılın ve sevilen bir eser olmuştur. Eserin Kanuni döneminden önce Selçuklular devrinde (1217), II. Murad ve Fatih dönemlerinde yapılmış tercümeleri olduğuna dikkat çekilerek, 1511 yılında Memluk sultanı Kansu Gavri için Şerif-i Amidi tarafından tercüme edilen eserin resimlendiği belirtilerek, resimlerin 1486 tarihli Akkoyunlu Şehnâmesi'yle olan üslûp ve ikonografik benzerliğinin Akkoyunlu Şehnâmesinin model alındığını gösterdiğine vurgu yapılarak, Memlûk sultanı için hazırlanan eserin Topkapı sarayında bulunduğuna dikkat çekilir. I. Ahmed dönemine kadar Osmanlı sarayındaki Şehnâme tercümeleri hakkında bilgi verilerek, III. Murad döneminden beri sarayda bulunan Medhi'nin Mustafa Ağa'nın desteğinde sultan için yaptığı tercümenin saray nakkaşhanesinde resimlendiği belirtilir. Eserin resimli üç nüshasının Uppsala, St.Petersburg üniversitelerinin kütüphaneleri ile Paris Milli Kütüphanesinde bulunduğu, Paris Milli Kütüphanesindeki nüshanın resimlenmesinin yarım kalmış olduğuna değinilerek bu nüshanın muhtemelen El-Hac Mustafa Ağa için hazırlanmış olduğu ileri sürülmüştür. Medhi'nin meddâh yönünden bahsedilerek, Osmanlı sözel kültürü içinde meddahlık ve şehnâme meddahlığı hakkında yazılı kaynaklardan notlar aktarılmıştır. Şehnâmenin girişinde belirtildiğine göre meddâh Medhi sultana Hamzanâme, Süleymannâme-i Kebir ve Şehnâme-i Firdevsi'den birini yazmayı önermiş, sultan Şehnâme-i Firdevsi'yi seçerek adaletli ve dünyayı bilmeye istekli olduğunu göstermiştir. Bu yolla hazırlanacak kitabın sultanın politik mesajlarını taşıyacak bir araca dönüştüğü vurgulanır. Medhi'nin Şehnâme-i Türki'sinin Uppsala Üniversitesi kütüphanesinde bulunan nüshası 28 tasviri içermekte ve 1619 yılında bitirilmişken, Paris Milli Kütüphanesinde bulunan ve El-Hac Mustafa Ağa için hazırlandığı düşünülen nüshada 25 tasvirlik boş yer

bırakıldığı, ancak beş tasvirin bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak, St.Petersburg Üniversitesi kütüphanesindeki nüshanın kaç tasvir içerdiğine dair bilgi verilmemiştir. Şehnâme'de öyküler Hz.Adem ve Havva ile başlatılmış, İran hükümdarlarının kahramanlıklarından bahsedilmiş ve Huşeng Şah, Feridun gibi Şehnâme hükümdarlarıyla II. Osman kıyaslanmış ve onun bunların hepsinden üstün olduğu vurgulanmıştır. Şehnâme'nin Paris Milli Kütüphanesinde bulunan nüshasında yer alan açılış resminde Mustafa Ağa'yı meddah Medhi ile sultanın huzurundayken gösteren resimde Ağa'nın çırağıyla birlikte betimlenmesi darüssaade ağalarının eriştiği politik gücün yansıması olarak yorumlanır. Ancak gücünün zirvesindeki ağanın 1619 yılında Mısır'a sürgün edilmesine doyurucu cevaplar verilmez.

Kitaptaki en uzun bölümlerden birini oluşturan dördüncü bölüm Nadirî'nin eserleriyle ilgili kısım ve "Şair, Ağalar ve Kitaplar: Nadirî'nin Resimli Divân'ı ve Şehnâmesi" başlığını taşır (s.145-280). 17. yüzyılda eserleri resimlenen kişilerden biri olan Nadirî mahlaslı Mehmed bin Abdulgani hızla yükseleceği kariyerine bir darüssaade ağası olan, Gazanfer Ağa medresesinde müderrislikle başlar ve sonrasında Süleymaniye medresesine tayin edilir. Süleymaniye medresesindeki müderrisliğinden sonra 1604 yılında Edirne kadısı, 1608'de İstanbul kadısı, 1609-10'da Galata kadısı ve 1612 yılında da Anadolu kazaskeri olur. 1619'da Rumeli kazaskeri olan Nadirî, sultan Osman'ın ölümünden sonra onun dul eşi Akile sultanla evlenerek Şeyhülislama damat olur ve 1626-27'de vefat eder. Edirne kadılığı yaptığı dönemde, muhtemelen sultan Ahmed'in Edirne'yi ziyareti esnasında onunla tanışıp dikkatini çeken Nadirî'nin saraydaki destekçilerinden biri ve dönem şairlerinin dostu olarak Gazanfer Ağa hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. 46 varak olarak hazırlanan Divân-ı Nadirî'nin farklı nüshalarından sadece birinin resimlendiğini belirten yazar, eserin Gazanfer Ağa'nın eniştesi Ali Ağa'ya sunulduğunu kaydederek, resimli nüshanın 1605'ten sonra hazırlanmış olabileceğini ifade eder. Tülün Değirmenci'nin kitabı, içinde kaç tasvir olduğunu öğrenemediğimiz Divân-ı Nadirî'den yedi resmi incelemektedir. Tüm tasvirlerin kasideler kısmında yer aldığı belirtilmekte ve ressam Nakşi Bey'in yaptığı III. Murad'ın Bayram Namazına Gidişi, III. Mehmed'in Haçova Savaşı, Nadirî'nin Sultan'dan İş İstemesi, Sultan Ahmed'in Edirne'ye Seyahati, Şeyhülislâm Mustafa Efendi'nin Evi, Gazanfer Ağa'nın Medresesi ve Ali Ağa'nın Zaferi başlıklı yedi resim üslup ve konu bakımından incelenir.

Şehnâme-i Nâdirî'nin resimli son Osmanlı tarihi olduğuna dikkat çeken yazar, eserin kim için hazırlandığına dair bir kaydın olmamasının oldukça ilginç bir detay olduğunu vurgular. Ancak sonraki sayfalarda kimi tarihi kaynaklar kullanılarak isim zikredilmese de Nâdirî'nin eseri Sultan II. Osman için yazdığı, sultanın da eseri beğendiği sonucuna varılır. Dokuz çift sayfa, dört tek sayfa resmin yer aldığı Şehnâme-i Nâdirî konu olarak tamamıyla II. Osman'ın Hotin seferine ayrılmış bir eser değildir. Tasvirler içinde sadece üç tanesinin sultan II. Osman'la ilgili olması, kitapta doğal olarak "Şehnâme-i Nâdirî'nin Paşaları" alt başlığı altında sultan kadar önemli kişilikler olarak dönemin yönetici paşalarının incelenmesini gerekli kılar. Şehnâme-i Nâdirî'de öyküleri anlatılan önemli kişiliklerden biri olan Halil Paşa Maraş civarından devşirilmiş bir Ermeni'dir ve büyük kardeşi Mehmed sultanın nedimidir. Avcılıkla ilgisi sayesinde sultanın teveccühünü kazanan Halil Paşa, Haçova savaşında sultanın yanında bulunmuş, dönemin önemli aktörlerinden biri olan Aziz Mahmud Hüdâî ile dostluk kurmuş bir kişiliktir. Dönemin Hollanda ve Fransa elçileriyle de diyalogları olduğu tarihsel kaynaklardan öğrenilen Halil Paşa'nın kilise ziyaret edip, orada dua edecek ve rölik öpecek kadar dini serbestliğe sahip

olduğu, konağına kazandığı bir zaferin resmini yaptırdığı tabloyu asabilecek kadar cesur ve liberal bir kimliği olduğu dikkati çeker. Şehnâme-i Nâdirî’de Halil Paşa’yla ilgili dört resim bulunur. Bunlar, Paşa’nın Şah Abbas’la savaştığı Tebriz Seferi, Manfredonya Deniz Savaşı, Camibeğ Giray Han’ın Karçıgay Han’la Savaşı, Safevi Hediyelerinin İstanbul’a Getirilişi gibi konulardır.

Şehnâme-i Nâdirî’de anlatılan bir diğer paşa da İstanköylü Ali Paşa’dır. Varlıklı bir bürokrat olduğu anlaşılan Ali Paşa sultan II. Osman’a sunduğu hediyeler ve El-Hac Mustafa Ağa’nın desteğiyle sadrazam olmuştur. I. Ahmed döneminde de saraya yakınlığı bilinen paşanın 300’den fazla esirinin Sultanahmet Camii inşasında çalışmış olduğu belirtilir.

Sultana sunduğu hediye ve ganimetlerle, en yakınındaki adamları ondan uzaklaştıracak kadar yakınlaşan Ali Paşa’nın Hasan Beyzâde’ye siyasetnâme tarzında Usulü’l-hikem fi Nizami’l-Âlem adlı bir eser yazdırdığı ve Hotin seferi öncesinde vefat etmiş olduğu belirtilir. Şehnâme-i Nâdirî’de Ali Paşa’nın donanmasının anlatıldığı tasvirde Paşa’nın kendisinin resmedilmemiş olması oldukça ilginçtir.

Şehnâme-i Nâdirî’de sultan II. Osman Hotin seferi dolayısıyla resim programına dahil edilmiş kişiliklerdendir ve bu durumun 17. yüzyılda “Kahraman hükümdar” imgesine yeniden dönüşü gösterdiğine değinilerek, ideal veya kahraman hükümdar kavramının dönem ve günümüz yazarlarının notlarıyla bir değerlendirmesi sunulur. II. Osman’ın dönemin Osmanlı toplumuna yeniden “gazi sultan” imgesini hatırlatmaya çalıştığı, hatta ulemadan Esad Efendi’nin kızı Akile sultanla evlenerek ilk atası Osman’a öykündüğü belirtilir. Şehnâme-i Nâdirî’de sultanın Hotin seferiyle ilgili beş tasviri yer alır. Bunlardan biri sefer öncesi muşavereyi, diğeri sefer sonrası seferin anısına yaptırılan köşk ve kayığı anlatırken, diğer üç tasvir sefer ve savaşla ilgilidir. Kitapta yer alan gazi sultan imgesinin kimin çabasıyla yaratılmış olabileceğini tartışan yazar, kitapta sultanın yer aldığı resimlerde çevresindeki kişileri tahlil ederek ve dönem kaynaklarının verdiği bilgileri tartışarak bu imgeyi büyük oranda darüssaadde ağası Süleyman Ağa’nın oluşturduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Kitabın beşinci bölümü (s. 281-320) “Osmanlı Sarayından Ulemaya Sesleniş: Tercüme-i Şakâ’iku’n-nu’mâniye” başlıklıdır. Taşköprülüzâde Ahmet Efendi tarafından 1558’de yazılan ve ele aldığı konu itibarıyla Osmanlı edebi geleneği içinde bir ilk olan Tercüme-i Şakâ’iku’n-nu’mâniye 521 şeyh ve alimin biyografilerini içerir. Dönemi içinde çok beğenilen eser Arapçadan Türkçeye çevrilmiş ve yapılan eklerle zenginleştirilmiştir. Mehmed Hâki’nin 1560 yılında yaptığı özet tercüme, II. Osman döneminin veziri Gürcü Mehmet Paşa tarafından resimletilmiştir. Bu nüsha resimli tek örnektir. Mehmet Hâki’nin resimlenen tercümesinde 310 biyografiye yer verilmiş ve dokuzu sultan portresi olmak üzere 50 tasvir bulunmaktadır. Eserde sultanları betimleyen tasvirler ikonografik olarak genellikle Seyyid Lokman’ın hazırladığı Şemâilnâme geleneğini devam ettirirler. Tülün Değirmenci’nin kitabı eserde yer alan 50 tasvirde 12 tanesini değerlendirir. Sultanları alim ve şeyhlerle birlikte gösteren resimlerin Osmanlı yönetiminin alimleri himayesini, onlarla yakınlıklarını gösterdiğini belirten yazar, eserde Bektaşilik gibi heretik tarikat temsilcilerinin biyografilerine yer verilmediğini ileri sürer. Alimler, zaman zaman ellerinde kitaplarıyla medrese veya doğa içinde öğrencileriyle betimlenirken, bazen sultanla birlikte resmedilerek kendileri için sultanların ulaşılmaz kişilikler olmadıkları gösterilmeye çalışılmıştır. 1621 yılında resimlenmiş olabileceği düşünülen Tercüme-i Şakâ’iku’n-nu’mâniye’nin Gürcü

Mehmed Paşa tarafından resimletilmek üzere seçilmesinde, eserin sultana, vezire, ulemaya ve sıradan bir müslümana dersler verecek ibretlik olayları içerdiği ve dolayısıyla bir tür nasihatname olmasının etkili olduğunu bildiren yazar, aslında biraz da 17. yüzyıl ulemasına yapılmış bir sitem olduğu sonucuna varır. Bazı konuların eserde resimlenmemiş olmasının (örneğin Osman Gazi-Şeyh Edebalı gibi) Gürcü Mehmed Paşa'nın tercihi olduğu ileri sürülmüştür. Bu bölüm eseri resimleyen nakkaş Nakşi'yle ilgili bilgilerin ve resimlerin değerlendirilmesiyle son bulur.

Kitabın son bölümü “Ölümünün Ardından Osman: Kıssahanların Dilinde Kısa Bir Ömür” başlığını taşır (s. 321-336). II. Osman döneminde resimlenen kitaplardan sadece birinin sultanın isteğiyle yazıldığına dikkat çekilerek, kitaba konu olan eserlerin neredeyse tamamının Türkçe yazıldığı veya Türkçeye tercüme edilmiş eserler olduğu ifade edilir. Sultanın isteği ile resimlenen tek eser olan Şehnâme-i Türki'nin sultanın izleyeceği siyasetin ipuçlarını taşıyan bir objeye dönüştüğü belirtilerek, eserin sultan için hazırlanan nüshasında yer alan takdim minyatürü sultanın hükümdarlığına katkısı olan darüssaadde ağası Mustafa Ağa'yı göstermesi bakımından önemli bulunur. Eserin Mustafa Ağa için yazılan ve yarım kalan nüshasındaki takdim resminde ise eserin yazarı Medhi ve nakkaşı Nakşi Bey de görünür. Medhi'nin zaman zaman Şehnâme hikayelerine müdahale ederek, sultan Osman'ı İran kahramanlarıyla karşılaştırıp onlardan her bakımdan üstün bir kişilik olarak anlatmasıyla eserin Firdevsi Şehnâmesinden ziyade bir Osmannâme'ye dönüştüğü vurgulanır.

Şehnâme-i Nadiri'deki tasvirlerde sultan, hayalleri gerçekleşmemiş, yalnız ve hatta kullarıyla bir tutulan bir kişilik olarak betimlenmiştir.

Tercüme-i Şakâ'ikü'n-nu'mâniye, şeyhülislam Esad Efendi'yle problem yaşayan ve “gâzi sultan” imgesini yeniden canlandırmak isteyen sultan II. Osman'ın geçmiş ve belki de Kanuni dönemi ulemasına özlemine yansıtan bir eser olarak yorumlanmıştır. Ancak eserin hamisi Gürcü Mehmed Paşa'nın bu özlemlerle bağlantısını anlayabilmek güçtür. Bu eser, dönemin pek çok el-yazmasının resimlenmesinde çalışmış olan Nakşi Bey hakkında bilgi vermesi bakımından ayrıca önem taşır.

Meddah hikayelerine ilgili olduğu anlaşılan II. Osman, Osmanlı edebi geleneğinde hayallerini kurduğu fetihleriyle değil, kulları tarafından gerçekleştirilen hazin ölümüyle yer bulabilmiş bir tarihsel figürdür. Ölümü, dönemi içinde hem yerli hem de yabancı yazar ve diplomatlarca yazı konusu olmuştur. İşin ilginç yanı bu hazin ölümü, sazları eşliğinde kahvehanelerde anlatıp destanlaştıranlar da Tügi ve Kayıkcı Mustafa gibi “kul”lardır.

Sonuç olarak Tülün Değirmenci'nin kitabı, yorumların bazılarına katılmasam da, resimden tarihi, tarihten resmi 'okuma'nın en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilebilir.

Prof.Dr. YILDIRAY ÖZBEK
Akdeniz Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü-Antalya
e-mail: yozbek@akdeniz.edu.tr

